

Erfgoed en Ruimte rapportage

voorstel voor projecten in het Groene Hart

Annelies van der Horst

Erfgoed en Ruimte rapportage

voorstel voor projecten in het Groene Hart

Amsterdam, 23 september 2010

Annelies van der Horst

Met medewerking van:
Tobias Woldendorp

Inhoudsopgave

1	Inleiding: de opdracht	3
	De opdracht	5
2	Groene Hart: twee gebieden	6
2.1	Ruimtelijke ontwikkelingen in deze gebieden	6
2.2	Cultuurhistorie en cultuur	7
2.3	Wat gebeurt er al?	8
3	Uitgangspunten projecten	10
4	Projecten 2010 - 2012	11
4.1	Werkplaats Groene Hart	11
4.2	Nieuwe toekomst voor oude gebouwen: Transformaties boerderijlinten in het Groene Hart	14
4.3	Het beste van beiden Werelden	15
5	Visie, kennis en draagvlak	16
6	Verantwoording uitvoering onderzoek	17

1 Inleiding: de opdracht

In het collegeprogramma 2007-2011 van de provincie Utrecht staat onder de centrale opgave 'we willen Utrecht mooier maken' dat slagvaardig samenwerken aan kwaliteit en duurzaamheid in de provincie het speerpunt van beleid vormt. Cultuurhistorie en erfgoed vervullen in dit speerpunt een belangrijke rol. Cultuurhistorie en erfgoed voegen betekenislagen toe aan de identiteit en kwaliteit van de leefomgeving.

De spanning tussen het stedelijk en het landelijk landschap is groot in de provincie Utrecht. Misschien wel het grootst van heel Nederland. De provincie Utrecht kent een grote rijkdom aan cultuurhistorie en erfgoed heeft de meeste nationale landschappen. Maar Utrecht is ook de provincie met de hoogste economische groei, de grootste bevolkingsdichtheid en heeft in Nederland het drukste wegennet. In het waarborgen en versterken van de kwaliteit van de Utrechtse leefomgeving vormt dit dynamische spanningsveld tussen behouden en vernieuwen de komende jaren een belangrijke opgave.

De provincie Utrecht heeft de cultuurhistorie beschreven en in kaart gebracht. De waarden zijn binnen de cultuurhistorische hoofdstructuur gedefinieerd. De provincie heeft de cultuurhistorische hoofdstructuur geborgd in het provinciale streekplan. Het beleid erfgoed beslaat daarnaast meer dan de cultuurhistorie. De vraag is hoe straks, samen met andere onderdelen van kunst en cultuur, cultuurhistorie en erfgoed een positie krijgen in de nieuwe provinciale structuurvisie.

Op dit moment fungeert het provinciale streekplan als structuurvisie. In 2012 moet een nieuwe Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie (PRS) voor de periode 2015 – 2025 gereed zijn. Vanaf september 2010 gaat de provincie daarmee aan de slag. Eerst worden de burgers gehoord en daarna worden de randvoorwaarden voor de nieuwe structuurvisie opgeschreven in een kadernota. In 2011 volgt de concept structuurvisie waarop inspraak mogelijk is. In 2012 verschijnt de definitieve structuurvisie, die uiterlijk in 2015 in werking treedt.

De provincie zal, naar verwachting, in de structuurvisie ontwikkelingsrichtingen definiëren voor de verschillende geografische gebieden in de provincie Utrecht en vanuit het criterium 'provinciaal belang', (kwalitatieve) randvoorwaarden stellen aan die ontwikkelingen.

De vraag is op welke wijze de cultuurhistorische hoofdstructuur en in het verlengde daarvan het bredere cultureel erfgoed een plek zullen krijgen in de ontwikkelingsrichtingen: gaat de provincie beschermen, afspraken voorstellen, inspireren of kiest de provincie voor het loslaten? Ontwikkeling hierbij is dat onder de nieuwe wet RO de rol van de provincie verandert. De provincie hoeft gemeenten geen toestemming meer te geven bij ruimtelijke plannen. De provincie heeft voorafgaand aan gemeentelijk beleid de mogelijkheid aan te geven wat zij van provinciaal belang acht en op welke wijze gemeenten daarmee rekening moeten en kunnen houden.

In de context van het provinciale beleid spelen twee landelijke ontwikkelingen: de Modernisering Monumentenzorg (Momo) en het rijksprogramma Mooi Nederland. Resultaat van de Modernisering Monumentenzorg is dat cultuurhistorie meer betrokken wordt bij ruimtelijke ordening, opgenomen wordt in structuurvisies zoals in de gemeentelijke bestemmingsplannen en er meer aandacht komt voor ontwikkeling en herbestemming van monumenten. Procesafspraken hierover moeten nog gemaakt worden. Ook bereiden OCW, VROM en LNV een rijksstructuurvisie cultuurhistorie voor.

Het programma Mooi Nederland, uitgevoerd door het ministerie van VROM integreert de aanpak van voorheen Belvédère (behoud van erfgoed door ontwikkeling) in de aanpak van ruimtelijke kwaliteit. Het programma Mooi Nederland werkt aan de ruimtelijke kwaliteit van Nederland door het ondersteunen van proefprojecten, het uitschrijven van tenders (in 2009 en 2010) en een kennisprogramma. Tijdens het opstellen van deze rapportage is nagegaan of de tender 2010 mogelijkheden bood voor cofinanciering, maar dat was helaas niet het geval. De drie thema's van de tender zijn 'de identiteit van de compacte stad, het energielandschap en de weg en omgeving (infrastructuur)'. Het is nog niet bekend wanneer het ministerie van VROM de derde tender uitschrijft.

Leeswijzer

Na een toelichting op de opdracht gaat de tekst in op het Utrechtse deel van het Groene Hart. Dat start met een beschrijving van cultuurhistorie en ruimtelijke ontwikkeling in de Utrechtse delen van het Groene Hart. Daarna een kort overzicht van wat er al ondernomen wordt in het gebied. Op basis van deze informatie formuleren we uitgangspunten voor de projecten. Daarna beschrijven we drie projecten, waarbij de laatste een combinatie van bestaande initiatieven is. Tot slot stellen wij een werkwijze voor waarbij de projecten, bestaande kennis en de ambitie van invloed op de structuurvisie uiting kan krijgen.

NB

De termen cultuurhistorie en erfgoed worden vaak door elkaar gebruikt. In deze rapportage gebruiken we erfgoed als verzamelnaam. Onderdelen van erfgoed zijn de cultuurhistorische waarden in het landschap, de wettelijk beschermde monumenten en objecten (inclusief de archeologische waarden) en het cultureel erfgoed (niet beschermde identiteitsbepalende gebouwen en objecten, verhalen, afbeeldingen, gebruiken, museale collecties enzovoort)

De opdracht

De provincie Utrecht, team erfgoed, vraagt DSP –groep om een aantal concrete projecten voor te stellen. Die projecten moeten laten zien hoe de cultuurhistorische waarden en het cultureel erfgoed daadwerkelijk inspiratiebron vormen en van invloed kunnen zijn bij de toekomstige ruimtelijke ontwikkeling van de provincie Utrecht. Deze opdracht vindt parallel aan de inzet om cultuurhistorie structureel te borgen in de structuurvisie plaats.

Het zoekgebied voor de projecten komt voort uit de Cultuurhistorische Hoofdstructuur: de boerderijlinten in het Utrechtse deel van het Groene Hart. De opdracht luidt: ontwikkel en beschrijf, in overleg met stakeholders, een aantal projecten in het Groene Hart.

2 Groene Hart: twee gebieden

Het Groene Hart strekt zich uit over meer provincies. Binnen Utrecht bestaat het gebied uit de Waarden (ten Zuiden van de A12, ten westen van Nieuwegein tot Zuid Hollandse grens) en de Venen (ten Noorden van de A12, ten westen van Leidsche Rijn en begrensd door provinciegrenzen Noord Holland en Zuid Holland)

Het landschap van de Venen en de Waarden wordt mede bepaald door boerderijlinten, die in verschillende vormen in het gebied voorkomen. Het Groene Hart is een Nationaal Landschap. In het gebied is een kwaliteitsteam actief onder leiding van de rijksadviseur voor het landschap.

2.1 Ruimtelijke ontwikkelingen in deze gebieden

In het *Groene Hart* spelen vraagstukken zoals het hergebruik van agrarisch erfgoed, het behoud en de ontwikkeling in lintbebouwing, de opschaling van de agrarische bedrijfsvoering en nieuwe natuurontwikkeling een rol.

Natuurontwikkeling: een van de grootste ruimtelijke ontwikkelingen in de Venen is de natuuraanleg (Ecologische Hoofdstructuur/ Groene Ruggengraat). Die aanleg doet een deel van de cultuurhistorische waardevolle patronen in het landschap verdwijnen. Naast het verdwijnen van de patronen in het landschap vormt functieverandering door de aanleg van nieuwe natuur een belangrijke ruimtelijke ontwikkeling. Een deel van de (agrarische) bebouwing verdwijnt door de natuuraanleg. De vraag is of en zo ja welke gebouwen (historisch interessant) behouden moeten en kunnen blijven in het de deel waar nieuwe natuur wordt aangelegd.

Dorps- en stadsranden: beide gebieden zijn mede waardevol door de openheid van - en de lijnen in het landschap. De eerste uitbreidingen vonden plaats rond of nabij een ontmoetingspunt binnen een lint zoals de kerk of een gemeenschapsgebouw. Later geplande uitbreidingen worden vaak vanuit dat punt aangelegd en niet binnen de lintstructuur, waardoor deze steeds meer verdwijnt. Aan de zijde van Utrecht/ Nieuwegein, bij Woerden/ Bodegraven en op kleinere schaal bij andere kernen wordt gebouwd in - en uitgebreid aan de stads- en dorpsranden. Beide ontwikkelingen verkleinen het open gebied en beïnvloeden de zichtlijnen vanuit het gebied.

Functieverandering: de agrarische functie verdwijnt grotendeels en de burgerfunctie en niet agrarische bedrijfssectoren komen daarvoor terug. Erven, originele woongebouwen, oorspronkelijke bedrijfsgebouwen (stallen) worden aangepast op nieuwe functies of verdwijnen en maken plaats voor nieuwbouw. Door verval en veronachtzaming verdwijnt bebouwing en komt ruimte voor nieuwbouw op de vrijkomende kavel. Ook de inrichting van het erf en de begrenzing zoals het hekwerk (paarden) verandert.

Opschaling: de agrarische bedrijven die in de gebieden functioneren behoeven meer ruimte en vergroten daarom de bedrijfsruimte (meest veestallen). Daardoor ontstaan relatief grote bedrijfsruimten achter de woonhuizen in het lint. Ook deze ontwikkeling kan de openheid van het landschap beperken.

Het kenmerk van de ruimtelijke ontwikkelingen in de Boerderijlinten

Met uitzondering van de natuurontwikkeling hebben de meeste ruimtelijke ontwikkelingen in De Venen en de Waarden een (zeer) kleinschalig karakter. Elke aparte kleine verandering heeft niet direct een groot effect. Een erf wordt heringericht, een stal vergroot, een uitbreiding aan de kern met 8 huizen, een adviesbureau vestigt zich in een verbouwde boerderij. Deze kleine veranderingen hebben samen echter uiteindelijk wel effect op de ruimtelijke kwaliteit in het gebied. Anders gezegd de kwaliteit van het gebied wordt bepaald op het niveau van het erf, de stal, het woongebouw. Kleine veranderingen die echter met elkaar voor een langzame (ongewenste) verromming in het lint kunnen zorgen. Deze kleinschalige en stapsgewijze verromming wordt ook geconstateerd door het kwaliteitsteam Groene Hart.

2.2 Cultuurhistorie en cultuur

Cultuurhistorische hoofdstructuur: Tastbare tijd

De provincie Utrecht heeft de Cultuurhistorische Hoofdstructuur opgetekend in *Tastbare tijd*. Het betreft hier vooral cultuurhistorische kwaliteiten van het landschap. Voor de cultuurhistorische objecten zijn de rijks- en gemeentelijke monumentenlijsten de aangewezen informatiebron.

De Venen worden gevormd door grootschalige 12^e eeuwse ontginningen, latere turfwinning en 19^e eeuwse droogmakerijen. De ontginningspatronen worden aangevuld met boerderijstroken. In het noordelijke deel kent de ontginning een rond patroon (door hoogveenkussens), in het zuiden (richting Woerden) meer blokvormig (door cope-ontginningen). Zegveld en Kamerik zijn variaties op dit thema. In de 17^e en 18^e eeuw werd in dit gebied turf gewonnen. In de 19^e eeuw werd het noordelijke gebied gevormd door droogmakerijen. Het grondgebruik in dit deel is altijd in ontwikkeling geweest (en is dat nog).

Kenmerken van de hoofdstructuur die van belang zijn binnen dit onderzoek:

- Copeverkavelingen met boerderijlinten in het centrale deel van het veengebied.
- Terugliggende boerderijlinten van Kamerik.
- Waaierverkaveling van Zegveld.

Het centrale veengebied met de cope-ontginningen is gaaf gebleven. De kernen Kockengen, Zegveld en Kamerik kregen wel nieuwbouw. Woerden breidt noordwaarts uit. Door teruggang van de landbouw ontstaat een sluipe transformatie van agrarische – naar burgerfuncties in veengebied. De functieverandering vindt vooral in de boerderijlinten plaats. Natuurontwikkeling en waterberging in het Noorden.

De veenontginning Demmerik – Kockengen – Kamerik is van Europese betekenis. Het betreft een 12e eeuwse cope-ontginning. Het was eerder al aangewezen als Belvédère gebied. De cultuurhistorische samenhang is nog gaaf. In *Tastbare tijd* wordt gepleit voor het veilig stellen van:

Aaneengesloten houden van het gave en grootschalige middeleeuwse ontginningcomplex, dat uit verschillende verkavelingspatronen met bebouwingslinten bestaat.

- Het herkenbaar bewaren van het gehele systeem van ontginningsbases zoals het schaakbordachtige patroon bij Kockengen en de waaiervormige verkaveling bij Zegveld/ verschoven bebouwingslinten bij Kamerik.

De Waarden: Ook de Lopikerwaard is een veenweidegebied. Het 12^e eeuwse cope-ontginningsstelsel is bijna nog volledig intact. Kenmerkend zijn de lange oost–west gerichte ontginningslinten. Karakteristiek zijn de dichtbebouwde dubbelzijdige linten en het open polderlandschap. In de Lopikerwaard ligt het accent op: herkenbaar en open houden van het verkavelingspatroon en het handhaven van de openheid in oost – west richting, in contrast met de dichte bebouwingslinten. De Lopikerwaard is ook als ‘ parel ’ aangewezen in het provinciale landschapsbeleid. Bedreiging komt vooral van grotere bedrijfseenheden en inklinken van de bodem. Het buitengebied verandert van een zuiver agrarisch gebied naar een agrarisch cultuurlandschap met ondernemingen. 13% Van de werkgelegenheid (619 arbeidsplaatsen) heeft betrekking op de agrarische sector. Belangrijke niet-agrarische sectoren in het buitengebied zijn: diensten, bouw, handel, reparatie en transport.

Agrarische ondernemers kiezen voor nevenactiviteiten om de bedrijfsstructuur te diversifiëren. De nevenactiviteiten passen in het gebied en variëren van fruit- tot zuivelverkoop tot recreatieve activiteiten als een camping, Bed & Breakfast en educatieve activiteiten gericht op landschap en natuur.

De mooiste, volgens kenners van het gebied, boerderijlinten zijn: langs de Lange Linschoten, tussen Lopik en Schoonhoven, Wilgen-Langerak, Benschop-Polsbroek. Bedreiging voor de linten is soms de nieuwbouw die niet past in het lint (voorbeelden zijn te vinden in het lint tussen Lopik en Schoonhoven).

Cultureel erfgoed

Zoals hierboven vermeld worden de cultuurhistorische waarden van het cultuurlandschap in het gebied beschreven in 'Tastbare tijd'. In het gebied zijn daarnaast beschermde rijks- en gemeentelijke monumenten te vinden. De kwaliteit van het cultuurlandschap en de wettelijk beschermde cultuurhistorie krijgen hun positie (naar verwachting) in de provinciale structuurvisie. Er is echter meer cultureel erfgoed dat de kwaliteit van de linten in beide gebieden bepaalt: beplanting op het erf en in het landschap (bijvoorbeeld de pestbosjes in de Venen), de traditionele ordening van het erf en de relatie tussen weg (fietspad) en erf, identiteit bepalend erfgoed dat geen beschermde status heeft (agrarisch, religieus en industrieel erfgoed) zoals de bijgebouwen, de geschiedenis van de linten, de ordening binnen de linten, de inwoners van vroeger, nu en de toekomst. Eigenlijk al datgene dat plaatsvindt op het niveau van object en ervaring en dat niet (wettelijk) beschermd is maar wel identiteit verleent. Dat wat het boerderijlint maakt.

Een voorbeeld uit De Waarden

Veel boerderijen en bijgebouwen horen bij cultureel erfgoed, echter bijgebouwen zijn niet beschermd en daardoor verdwijnen steeds meer karakteristieke bijgebouwen. Als ‘parel’ in dit gebied is te noemen het erf van (boer) Cromwijk, gelegen in de kom van de Lange Linschoten. De eigenaar is oud en de gebouwen op zijn erf staan op instorten, maar de gebouwen zijn zeer karakteristiek. Het is onduidelijk wat er gebeurt als de eigenaar overlijdt.’

2.3 Wat gebeurt er al?

De Agenda Vitaal Platteland (AVP) is het uitvoeringsprogramma van de provincie Utrecht voor ILG. Via het AVP financiert de provincie projecten uit de

Venen en de Waarden. De projecten worden voorgesteld door gebiedscommissies. In zowel De Venen als de Waarden is een AVP- gebiedscommissie actief. Via de commissies komen projecten binnen die op de een of andere wijze aandacht schenken aan de geschiedenis en specifieke culturele kenmerken in beide gebieden. De gebiedsgerichte werkwijze in AVP maakt het lastiger voor de provincie om een erfgoedbeleid te ontwikkelen en projecten op te zetten die van waarde zijn in de hele provincie. En andersom krijgen projecten in de gebieden soms te weinig aandacht buiten het betreffende gebied, waardoor waardevolle kennis en methodieken niet overgedragen worden.

Een aantal gemeenten in de Utrechtse waarden heeft het initiatief genomen tot de publicatie en het werkboek 'Linten in de leegte'. Deze publicatie beschrijft de specifieke identiteitbepalende elementen in de boerderijlinten in de Waarden en geeft voorbeelden van ordening, inrichting en (ver-) bouw. Via het AVP kunnen bewoners subsidie krijgen bij het toepassen van het werkboek. De vraag is nog wel wat daadwerkelijk het gebruik is van deze publicatie en het werkboek.

Landschap Erfgoed Utrecht (LEU) heeft een project ingediend bij de provincie over boerderijlinten. Het project, 'levende linten' richt de aandacht op twee linten, een goed voorbeeld en een minder goed voorbeeld. In beide voorbeelden wil LEU een werkwijze ontwikkelen voor het behoud van het streekeigen ontwerp van erf en huis. Dat moet uitmonden in een handreiking en voor het behouden en terugbrengen van de streekeigen karakteristieken van huis en erf in de boerderijlinten. In de projectaanvraag introduceert LEU een consultant, die eigenaren in het lint van advies kan dienen bij het werken met de handreiking.

Het provinciale Centrum Beeldende Kunst Utrecht (CBKU) heeft vanuit artistieke uitgangspunten programma's en kunstwerken uitgevoerd in (vooral) De Venen. Enkele van de projecten baseren zich ook op het cultureel erfgoed zoals het 'hekken' project, platform voor Marickenland en de Bovenlanden.

Beperkingen bij een provinciale inzet

Kleinschalige ruimtelijke ontwikkelingen zijn de verantwoordelijkheid van een eigenaar en van de gemeentelijke overheid. De provincie moet kunnen aantonen waarom een kleine ingreep in een lint een effect heeft dat het provinciaal belang raakt. Dat is bij cultureel erfgoed lastig. Tegelijkertijd ontbreekt bij de kleinere gemeenten vaak de kennis over cultureel erfgoed. Vaak grijpt de gemeentelijk ambtenaar naar de vaste regelgeving en mist dan juist de specifieke culturele identiteit van het gebied en het lint. Het is daarom belangrijk om met de uitgewerkte projectvoorstellen ook het gat te dichten tussen erfgoedbeleid en ruimtelijke kwaliteit op provinciaal niveau, de (ambtelijke) werkpraktijk op lokaal niveau en bewoners/ eigenaren.

3 Uitgangspunten projecten

Op basis van de inhoud en kenmerken van de ruimtelijke ontwikkelingen in de boerderijlinten, de cultuurhistorische waarden, het overige cultureel erfgoed, de kennis en initiatieven die er al zijn en de beperkingen hebben we drie projecten ontwikkeld. Bij de keuze voor de inhoud en vorm van de projecten hanteren we de volgende uitgangspunten:

De projecten:

- illustreren dat cultuurhistorische waarden, wettelijk beschermde objecten en ook overig cultureel erfgoed de identiteit en de kwaliteit van het boerderijlint bepalen;
- verbinden de provinciale rol met de kleinschalige ontwikkelingen in boerderijlinten;
- zetten cultureel erfgoed in als inspiratiebron voor de ruimtelijke opgaven in het boerderijlint;
- resulteren in producten en processen die ook bruikbaar zijn voor ruimtelijke (ontwerp) vraagstukken;
- dragen bij aan de bewustwording bij gemeenten, bewoners, (lokale) initiatieven, instellingen en de provincie;
- leveren voorbeelden op voor de rol van erfgoed in de structuurvisie;
- zijn creatief en aansprekend, verbeelding is belangrijk;
- dubbelen niet met dat wat er al gebeurt, maar verbinden wat al sterk is.

Uit Belvedere.Nu:

‘Burgerparticipatie is belangrijk. Bewoners en eigenaren stimuleren om kwaliteit in hun omgeving belangrijk te vinden en daarnaar te handelen. Dat kan door energie van de bewoners in te zetten om een project mee te maken. Er lopen genoeg mensen rond die de kwaliteit van de eigen leefomgeving erkennen, willen bijdragen aan die kwaliteit en snappen dat cultuurhistorie daar een rol bij speelt. Naast betrokkenheid bij een groter project, helpen handleidingen wanneer deze bruikbaar en eenvoudig zijn. Een kleine subsidie bij de toepassing van de handleiding helpt ook. Burgers kunnen ook ondersteund worden in het opzetten van hun eigen plan¹.

Noot 1 Zie Belvedere.nu Initiatief en beweging, klein initiatief stimuleren en ondersteunen pagina 137/ ‘De burger als drager van de geschiedenis’, RO magazine, juni 2008.

4 Projecten 2010 - 2012

4.1 Werkplaats Groene Hart

Het project

Het project zet één of meer (delen van de) boerderijlinten in de Lopikerwaard en de Venen in de schijnwerper.

Met de bewoners, gemeente(n) en provinciale en lokale organisaties worden - op de kleine schaal - cultuurhistorie en erfgoed (gebouwen, objecten, verhalen) onderzocht en beschreven en de (verwachte) ruimtelijke ontwikkelingen in het boerderijlint in kaart gebracht. Met bewoners, ontwerpers, beheerders en experts worden de beste oplossingen en alternatieve ontwerpen gezocht en vastgelegd. Het project wordt gevolgd, in beeld gebracht en aan bewoners, bestuurders en andere belangstellenden getoond. De resultaten worden samen besproken en overgedragen.

Doel van het project

Het doel van werkplaats Groene Hart is om aan de hand van de kleinschalige ontwikkelingen in delen van boerderijlinten aan te tonen hoe, samen met bewoners en experts, goed kan worden omgegaan met cultureel erfgoed en cultuurhistorie. De werkplaats dient als voorbeeld van omgaan met erfgoed inclusief cultuurhistorie bij ruimtelijke ontwikkeling.

Resultaat van het project

De boerderijlinten blijven hun identiteit en kwaliteit behouden en waar mogelijk wordt deze versterkt. Daarnaast vormt de ervaring met samenwerking tussen bewoners, cultuurhistorici en ontwerpers een procesresultaat.

Het eindproduct

Het eindproduct van het project bestaat uit een aantal onderdelen. Allereerst komen uit het project een tentoonstelling en een publicatie voort met oplossingen, geschiedenis, beelden en verhalen. Onderdeel van de publicatie zijn bruikbare voorbeelden van kwalitatief goede ontwerpen die gebaseerd zijn op cultuurhistorie/ erfgoed en die betrekking hebben op (kleinschalige) ruimtelijke ontwikkelingen.

Debat tussen bewoners, inhoudelijke deskundigen en beslissers vindt plaats aan de hand van de tentoonstelling. Dat brengt mee dat deelnemers bewust worden van de schaal van ruimtelijke ontwikkeling in het Groene Hart, het belang van cultuurhistorie en erfgoed daarbij (als voorbeeld voor kwaliteitsborging in de provinciale structuurvisie)

Inhoud van het project

In het Groene Hart kiest het projectteam een of meer voorbeeldlocaties, een deel van een boerderijlint dat rijk is aan cultureel erfgoed. Dat stuk lint wordt gedurende anderhalf jaar werkplaats voor erfgoed en cultuurhistorie in ruimtelijke ontwikkeling. Met experts en burgers brengt het projectteam de cultuurhistorische kwaliteiten in beeld en beschrijft het cultureel erfgoed in de geselecteerde lindedelen.

Het projectteam zorgt ook voor het verzamelen van oude afbeeldingen, foto's, sociale geschiedenis en de verhalen. Het projectteam kijkt welke (kleinschalige) ruimtelijke ontwikkelingen op stapel staan en op welke wijze met de nieuwe ontwikkelingen kan worden omgegaan vanuit cultuurhistorie

en erfgoed. Deze ontwikkelingen kunnen verschillende ruimtelijke opgaven betreffen, functieverandering van het woongebouw, een opknapbeurt voor een stal, een nieuw hek, een andere oprit, een locatie voor kamperen bij de boer enzovoort. In teams van bewoners, historici en ontwerpers maakt men ontwerpen voor de kleinschalige vraagstukken. De ontwerpen hebben het erfgoed en de cultuurhistorie als uitgangspunt.

De opbrengst van de inventarisatie van cultuurhistorie, erfgoed en de voorstellen voor ruimtelijke ontwikkeling worden vastgelegd in een tentoonstelling en een publicatie.

Het project wordt periodiek gedocumenteerd door een 'externe'. Afwisselend verblijven experts, kunstenaars, schrijvers, fotografen in het lint en verbeelden hun visie op de geschiedenis, de bebouwing, de bewoners en gebruikers en de gebeurtenissen. De opbrengst hiervan komt ook in de publicatie. De tentoonstelling met publicatie wordt op een aantal locaties gepresenteerd. Tijdens de presentatie organiseert het projectteam debat over cultuur en kwaliteit.

Activiteiten/ fases

- 1 *Selecteren*: De eerste fase bestaat uit de keuze voor een of meer (delen) van boerderijlinten in de Lopikerwaard en rond Kockengen, Zegveld en Kamerik in de Venen. Die keuze kan het beste gemaakt worden door de provincie samen met de gebiedscommissies/gemeenten in het Groene Hart.² Deze partijen kiezen samen voor één of meer delen van boerderijlinten die historisch waardevol zijn en waar kleinschalige ruimtelijke ontwikkelingen plaatsvinden. In plaats van een keuze samen met gebiedscommissie/gemeenten kan de provincie samen met de gemeenten en de gebiedscommissies een wedstrijd uitschrijven in het gebied: draag de mooiste (delen van) boerderijlinten voor.
Provincie en de andere partijen selecteren (delen van) boerderijlinten in de Waarden en in De Venen en informeren de bewoners;
2. *Bijeenkomst*: De initiatiefnemers (projectteam) organiseren een bijeenkomst met de bewoners, de betrokken gemeenten, kennisinstellingen (lokaal en provinciaal) waarin inhoud en doel van het project uitgelegd worden. De initiatiefnemers vragen tijdens de bijeenkomst de bewoners en instellingen om op zoek te gaan naar hun inbreng op cultuurhistorie en (immaterieel) erfgoed (kennis, verhalen, objecten, foto's, kaarten).
- 3 *Cultuurhistorisch onderzoek*: De cultuurhistorische waarden worden geïnventariseerd en het gebouwde erfgoed wordt beschreven en gefotografeerd (het betreft hier de niet beschermde karakteristieke gebouwen en objecten). Er vindt een inventarisatie plaats van de verdwenen gebouwen en structuren en de opbrengst aan prenten, oude foto's, ansichtkaarten, schilderijen en verhalen wordt geordend naar locatie en tijd.

Noot 2 Uit gesprekken bleek dat het kwaliteitsteam Groene Hart belangstelling heeft voor projecten als deze. In overleg kan bepaald worden of (leden van) het kwaliteitsteam al in de fase van de selectie betrokken kunnen zijn.

- 4 *Inventarisatie ruimtelijke ontwikkelingen*: Binnen de grenzen van de geselecteerde delen van de boerderijlinten vindt ruimtelijk onderzoek plaats naar de opgaven en ontwikkelingen in het lint. Het betreft de (kleinschalige) ontwikkelingen zoals die in alle boerderijlinten in het Groene hart plaatsvinden (inrichting van erven, leegstand gebouwen, nieuwbouw van een stal, verbouw van een woonhuis, afwatering, wegverbetering, kap van bomen enzovoort). Ook deze worden geïnventariseerd en beschreven.
- 5 *Reflectie (facultatief)*
De projectgroep nodigt derden uit om in het boerderijlint te verblijven. Afwisselend verblijven experts, kunstenaars, schrijvers, fotografen in het lint en verbeelden hun visie op de geschiedenis, de bebouwing, de bewoners en gebruikers en de gebeurtenissen.
- 6 *Ontwerpen, fotograferen, verzamelen, beschrijven, verbeelden*
Per deel van het boerderijlint en eventueel opgeknipt in soorten opgaven worden ontwerpteamen ingericht. Die bestaan uit een cultuurhistoricus, een bewoner, de gemeente en (landschaps) architecten. Met de opbrengst van het cultuurhistorisch onderzoek en de inventarisatie van de ruimtelijke ontwikkelingen worden gezamenlijk oplossingen ontworpen voor de ruimtelijke vraagstukken. De oplossingen hebben de cultuurhistorie en het erfgoed als uitgangspunt. Beeldmateriaal en verhalen dienen als inspiratiebronnen.
- 7 *Presenteren en bespreken > gebruiken*
Van de ontwerpen en het bijbehorende materiaal wordt een (demontabele) tentoonstelling samengesteld en een publicatie gemaakt. De tentoonstelling staat op verschillende locaties in het Groene Hart en in het provinciehuis. Gekoppeld aan de presentaties worden debatavonden georganiseerd voor bestuurders, ambtenaren, ontwerpers, cultuurhistorici en anderen over ontwerpen vanuit cultuur in het Groene Hart, de kwaliteit van boerderijlinten, kleinschaligheid en provinciaal belang enz. Een nieuwsbrief verspreid de uitkomst van de debatten in de betreffende gemeenten.
- 8 *Bedanken*
Tot slot worden alle betrokken bewoners, gemeenten, instellingen enzovoort uitgenodigd voor het afsluiten van de tentoonstelling en het project. De gedeputeerde presenteert de lessen en bedankt de deelnemers.

Partners in het project: De provincie is initiatiefnemer en start met overleg met betrokken gemeenten/ gebiedscommissies. Daarna wordt een projectgroep gevormd waarin, naast de initiatiefnemer, gemeenten, bewoners, provinciale instellingen, AVP, DLG, Kwaliteitsteam Groene Hart en eventueel Vrede van Utrecht vertegenwoordigd zijn. De projectleiding kan door de provincie zelf ter hand worden genomen, maar ook – als opdracht – buiten de provinciale organisatie worden ondergebracht³.

Benodigd budget: 150.000 euro all in.

Noot 3 Het door LEU ontwikkelde project heeft geen subsidie ontvangen. De provincie zou LEU, als alternatief, verantwoordelijk kunnen maken voor de uitvoering van dit project.

4.2 Nieuwe toekomst voor oude gebouwen: Transformaties boerderijlinten in het Groene Hart ⁴

Project

Transformatieproject voor agrarisch erfgoed in het Groene Hart bestemd voor waardevolle gebouwen in de linten en de kernen die hun oorspronkelijke functie kwijt raken. Een nieuwe functie kan het gebouw behouden, maar vraagt vaak wel om aanpassingen aan het gebouw en de directe omgeving. Binnen de boerderijlinten in de Venen en de Waarden betreft het vooral agrarisch erfgoed.

Inhoud project

Een provinciale bijdrage voor het inpassen van nieuwe functies in vrijkomende agrarische bebouwing in de linten Groene Hart. De bijdrage bestaat uit geld voor de planvorming en deskundig advies voor het opstellen van een transformatieplan en advies over de uitvoering van de benodigde aanpassingen voor nieuwe functies.

De provinciale bijdrage is bestemd voor een plan voor de verandering van functie. In het maken van dat plan werken architect en landschapsarchitect nauw samen met de eigenaar, de gemeente en het programmteam agrarisch erfgoed (de zogenaamde keukentafel aanpak). In dat programmteam zitten provinciale medewerkers, een vertegenwoordiging van LEU en welstand/monumenten Midden Nederland.

Architect/ landschapsarchitect, eigenaar, gemeente en programmteam komen op basis van een historische analyse van de locatie en een architectuurverkenning tot een ontwerp en geven ten slotte een doorkijk naar de uitvoering. In de doorkijk wordt bepaald welke financiële consequenties de uitvoering van het transformatieplan heeft en welke planologische aspecten eraan kleven.

Doel van het project

De kwaliteit van de boerderijlinten in het Groene Hart wordt mede bepaald door het agrarisch erfgoed. Niet al dat erfgoed is beschermd, wel beeldbepalend. Door behoud en transformatie erfgoed ruimtelijke kwaliteit van boerderijlinten beschermen.

Resultaat

Meer beeldbepalende gebouwen (agrarisch erfgoed) in het Groene Hart blijven behouden doordat het bestaande gebouw een nieuwe functie krijgt. De nieuwe functies worden cultuurhistorisch en kwalitatief verantwoord ingepast in samenwerking met de eigenaar.

Budget

Afhankelijk van wat gesubsidieerd wordt: alleen het plan of ook de uitvoering van het plan en het aantal plannen per jaar. Ga uit van 5.000 tot 10.000 euro voor een transformatieplan. Onderzoek of cofinanciering vanuit AVP mogelijk is.

Partners: Welstand Monumenten Midden Nederland, provincie Utrecht, gemeenten, eigenaren, Landschap Erfgoed Utrecht.

Noot 4 Zie voor voorbeelden: programma reanimatie agrarisch, religieus en industrieel erfgoed provincie Overijssel, maatwerk provincie Groningen en andere programma's die nieuwe functies voor oude gebouwen begeleiden. Dit transformatie project kan integreren met de ambities van LEU. Zie 4.3

4.3 Het beste van beiden Werelden

In De Utrechtse Waarden is, zoals hierboven beschreven, in 2008 *Linten in de Leegte* verschenen. Linten in de Leegte inventariseert de streekeigen elementen in de groene bebouwingslinten in De Waarden en vormt een handboek voor vormgeving van erf en gebouw. Het initiatief tot deze aanpak komt uit de betrokken gemeenten. Het bestaan van deze publicatie, het draagvlak onder gemeenten en de uitvoering met ondersteuning van een bijdrage uit AVP wordt door sommige experts gewaardeerd. Anderen hebben enige kritiek op de inhoud en vorm van het project. Deze zouden te complex zijn.

Landschap Erfgoed Utrecht had een project in voorbereiding over de boerderijlinten in het Groene Hart van Utrecht. Het project, licht geïnspireerd op het Overijsselse programma 'streekeigen huis en erf', wilde aan de hand van twee voorbeelden van linten inventariseren wat de streekeigen elementen in de boerderijlinten zijn en daar uitvoeringsopties aan koppelen. Het uiteindelijke resultaat zou een uitvoeringsinstrument voor alle boerderijlinten in het gebied zijn. De uitvoering zou plaatsvinden in samenwerking met gemeenten en bewoners.

De provincie heeft ook de achterliggende wens om een meer integrale culturele visie op boerderijlinten te ontwerpen.

Gebaseerd op het voorgaande stellen we voor om het (inmiddels afgewezen) initiatief van LEU te vervangen door een koppeling aan Linten in de Leegte. Bijvoorbeeld door het nemen van de volgende stappen:

- Het uitvoeren van een onderzoek naar het daadwerkelijk gebruik van het handboek 'Linten in de Leegte' in de Waarden.
- Op basis van de uitkomsten van het onderzoek het bestaande handboek zo nodig aanpassen.
- Naar voorbeeld van de verbeterde versie van 'Linten in de Leegte' een tweede, vergelijkbare handreiking, opstellen voor de linten in De Venen.
- LEU maakt een uitvoeringsprogramma voor het gebruik van beide handboeken in het Groene Hart met ondersteuning van AVP.

In het uitvoeringsprogramma wordt ook een *linten desk* opgenomen waar eigenaren, gebruikers en gemeenten terecht kunnen voor advies over erfgoed en kwaliteit in de boerderijlinten in het Groene Hart.

5 Visie, kennis en draagvlak

Wanneer de uitvoering van alle projecten start vanaf september 2010 dan kunnen de eerste resultaten zichtbaar worden in de loop van 2011. Elk resultaat (de keuze van de linten voor de werkplaats, het onderzoek naar linten in de leegte, een eerste transformatieadvies) krijgt publicitaire aandacht.

Begin 2012 organiseert de provincie in samenwerking met gemeenten, Groene Hart, betrokken organisaties een expertmeeting over erfgoed in het Groene Hart. Die expertmeeting is bestemd voor (nieuwe) Statenleden, wethouders, raadsleden, ambtenaren en deskundigen uit de culturele – en ruimtelijke sectoren. In de expertmeeting wordt de staat van de boerderijlinten besproken, de provinciale betrokkenheid bij 'kleinschalige ontwikkelingen', erfgoed als inspiratiebron voor ruimtelijke kwaliteit en de relatie naar de provinciale structuurvisie. Tijdens de meeting presenteert de provincie de (tussentijdse) resultaten van de projecten 'Werkplaats Groene Hart', 'Nieuwe toekomst voor oude gebouwen' en 'Beste van twee werelden'. Optie is ook om voorbeelden uit andere provincies te presenteren en te leren van elkaar. Provincies met een vergelijkbare ambitie en ervaring zijn Groningen, Overijssel en Noord Holland⁵.

Noot 5 Het kan voor team Erfgoed interessant zijn om uit te wisselen met de provincie Noord Holland (cultuurhistorie). Deze provincie integreert cultuurhistorie en erfgoed in steeds meer ruimtelijke opgaven (dijken, molens en molenbiotoop, identiteit badplaatsen enzovoort).

6 Verantwoording uitvoering onderzoek

Dit advies is opgesteld op basis van documentatie- en literatuuronderzoek, locatieonderzoek en interviews.

Gesprekspartners waren:

- Team Erfgoed: Jelmer Prins, Ronald Blijdenstijn, Marleen Hoekstra en Alfons Vernooij (opdrachtgever)
- AVP: Linda Groot (De Venen) en Yvonne van Dijke (De Waarden)
- Provinciale Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit: Han Lörzing
- Landschap Erfgoed Utrecht (LEU): Karen van der Graaf
- Kwaliteitsteam Groene Hart/Rijksadviseur voor het landschap: Yttje Feddes
- Diverse aanwezigen bij de expertmeeting Kunst en Ruimte/ CBKU (onder andere Ella Derksen)